

Літературний процес: методологія, імена, тенденції : зб. наук. пр. (філол. науки) / Київ. ун-т ім. Б.Грінченка ; редкол.: О.Є.Бондарєва, О.В.Єременко, І.Р.Буніятова та ін. – К. : Київ. ун-т ім.Б.Грінченка, 2016. – №7. – С. 158 – 162.

УДК 821.161.1 Акунін

Олександр Галич

**СТВОРЕННЯ ДИНАСТІЇ ФАНДОРІНИХ У РОСІЇ ЯК ВЕЛИКА
МІСТИФІКАЦІЯ Б. АКУНІНА**

Герої роману Б. Акуніна “Алтин-толобас” Корнеліус фон Дорн і Ніколас репрезентують велику містифікацію автора – створення російської династії Фандоріних. Вони шляхом внутрішньої інтертекстуальності, присутності в багатьох романах і повістях письменника, створили ілюзію своєї реальності в історії Російської держави, впливаючи часом на перебіг історичних подій, що відбувалися в ній. Фандоріни є симулякром, адже автор свідомо використовує містифікацію, доводячи нею ілюзію справжності змодельованих ним у романах подій, які не представляють жодної справжньої реальності.

Ключові слова: симулякр, містифікація, ілюзія, реальність, історія.

Головним героєм серії детективних романів-симулякрів Б. Акуніна є сищик Ераст Петрович Фандорін. Всі ці романи входять до серії “Пригоди Ераста Фандоріна”. Окрему серію “Пригоди магістра” становлять романи, героєм яких є онук Ераста Петровича Ніколас.

Квазідокументальна література лише останнім часом стала предметом наукових зацікавлень вчених, про що свідчать монографії автора цих рядків [3; 4]. Метою статті є спроба поглянути на квазібіографічний роман Б. Акуніна “Алтин-толобас”, що проливає світло на найбільший симулякр письменника, створення міфу про зародження російської династії Фандоріних і, водночас, змальовує представника останньої її гілки. Обидва герої репрезентують велику містифікацію Б. Акуніна – заснування російської династії Фандоріних, – які шляхом внутрішньої інтертекстуальності, присутності в багатьох романах і повістях письменника, створили ілюзію своєї реальності в історії Російської держави, впливаючи часом на перебіг історичних подій, що відбувалися в ній. Фандоріни у Б. Акуніна, говорячи словами французького філософа Ж. Бодріяра,

є симулякром, вони не мають *«відношення до будь-якої реальності, будучи своїм власним симулякром у чистому вигляді»* [2, 10]. Автор свідомо використовує містифікацію, доводячи нею нібито справжність змодельованих ним у романах героїв, які не представляють жодної справжньої реальності; схожим, але не таким масштабним, є образ Козьми Пруткова, сконструйований у ХІХ ст. О. Толстим і братами Жемчужниковими, чи в українській літературі поч. ХХ ст. містифікований К. Буревієм образ гіперфутуриста Едварда Стріхи, за якими не було жодної фундаментальної реальності.

Конкретніше зупинимося на квазібіографії одного з головних героїв “Алтин-толобаса” Б. Акуніна, Корнеліуса фон Дорна, звичайного лицаря вдачі, найманця, який служить черговому господарю лише заради наживи. Його служба в Голландії не виправдала жодних надій: *«Спочатку їх нідерландські високомогоутності платили найманцям регулярно, але коли війна з англійцями закінчилася, а суходільні битви з французами стихли, вюртемберзькі мушкетери виявилися не потрібні»* [1, 30]. Найманці почали розбігатися, одні з них пішли на службу до шведів, інші – до поляків. Корнеліус залишився в Амстердамі, поступово проживаючи зароблене на полі бою. У нього за плечима, за версією Б. Акуніна, було десятиліття військової служби: *«З безусого отроцтва, тягнув фон Дорн солдатську лямку – простим рейтаром, потім корнетом, два роки тому на кінець викупив лейтенантський патент – а все виходило скудно, ненадійно, та й ненадовго»* [1, 30]. Корнеліусу йшов двадцять шостий рік, *«а ні слави, ні багатства, ні навіть даху над головою»* [1, 31]. Він уже був схильний їхати до Відня, щоб найнятися до австрійців воювати з турками, але раптом лейтенантові пощастило, в якійсь корчмі поблизу Принцевого каналу в Амстердамі він зустрівся з майже земляком Фаустле, який повернувся з Росії, де прослужив на царській службі чотири роки, а тепер їхав додому, щоб на зароблені гроші купити будинок з садом, а також одружитися. Фаусте порадив Корнеліусу звернутися до російського посланника Тулупова, що займається вербовкою іноземців. Через кілька днів Корнеліус заключив

контракт на службу в Росії терміном на чотири роки, тобто до травня 1679 року.

Шлях у далеку Росію виявився досить непростим і небезпечним, новоспечений капітан мушкетерів на рибальському човні дістався до Риги, потім сам верхи, добре озброєний (мушкет, два пістолети і шпага), більше чотирьох діб добирався до шведсько-російського кордону. Одразу ж у першому ж селі по той бік кордону, Корнеліуса пограбували, однак завдяки авантюрності, відвазі й відчайдушності йому вдалося повернути коней і втрачені речі. Через певний час капітан мушкетерів опинився разом з купцями в Москві. Однак з прибуттям до столиці його невдачі не закінчилися. Капітанського звання він був позбавлений, плату йому поклали половинну від домовленої в Амстердамі суми. Піддячий Ликов, з яким фон Дорн говорив про можливості служби, уперше назвав його Корнієм Фондорновим, переінакшивши на російський манер його ім'я та прізвище. Цей же чиновник, якого ображений герой схопив за шиворот і став трясти та обзивати міцними словами, відправив Корнеліуса в полк, яким командував німець полковник Лібенів (герр Крістіан Лібенау фон Лілієнклау), для покарання. Випивши разом з Корнеліусом флягу гарного голландського рому, Лібенів почав навчати свого підлеглого премудростям російського життя: *«Цей Федька Ликов невелика шишка, піддячишка простий, Ви кажете, чекали на нього довго? Це він посилав за “великим кафтаном” (такий ніби як казенний мундир для парадних виходів), щоб на вас враження призвести... Звичайна справа – на гостинець набивався, в Росії так заведено. Треба було пообіцяти йому пару соболів із ваших підйомних, все б і влаштувалося...»* [1, 75].

Наслухавшись від свого командира всіляких страхіть про Московію, Корнеліус висловився, що він протримається в Москві чотири роки і поїде додому. На що досвідчений Лібенів йому відповів: *«Приїхати сюди можна, повернутися – ні за що й ніколи. Ви назавжди залишитеся в Росії, вас закопають в неродючу російську землю, і з вашого праху виросте головна російська рослина – лопух»* [1, 81]. Розуміючи, що втеча з Московії буде дуже

небезпечною, фон Дорн вирішив до неї ґрунтовно підготуватися: за рік досконало вивчити російську мову, щоб у ньому ніхто не міг впізнати іноземця. Також він поступово припас місцевий одяг, юфтові чоботи, гостроверху шапку, кафтан, зібрався невдовзі відпустити бороду і став чекати слушного моменту, щоб спробувати вирватися з Росії. Однак сталося не так, як бажалося. Одного дня під час навчань роти, до нього підійшов арап і сказав, що з ним хоче говорити перший російський міністр боярин Матфєєв, який, як помітив фон Дорн, спостерігав за навчанням роти.

Так Корнеліус фон Дорн зустрічається в романі Б. Акуніна з реальною історичною особою Артамоном Сергійовичем Матвєєвим (у романі – Матфєєвим, очевидно, письменник змінює одну літеру в прізвищі героя, щоб творена ним квазіісторія була симулякром, який тільки чимось в окремих епізодах нагадує справжню історію). Матфєєв був відомим державним діячем Росії, близькою людиною до царя Олексія Михайловича, в останні роки правління якого він очолював уряд. Той пропонує Корнеліусу стати командиром матфєєвської мушкетерської роти в чині капітана. Погодившись на нову посаду, новоспечений капітан суттєво поліпшив свої матеріальні умови: *«Сорок рублів платні щомісяця, та стіл від боярина, та повне обмундирування, та нагороди за службу»* [1, 120]. Щоправда, роботи стало більше, і відповідальності також. Солдати виявилися добре відмуштрованими, нагодованими, за службу тримаються. *«Квартиру капітану відвели простору, з дубовими європейськими меблями. З голландською піччю. Крім денщика приставили в служіння ще холопа й дівку-прачку»* [1, 142]. В обов'язки Корнеліуса входила охорона самого боярина, його двору й родини, а також варта в Кремлі. Тоді ж капітан уперше побачив російського самодержця Олексія Михайловича: *«Його величність любив прогулюватися між ... райських кущ – зірве з гілки померанець чи сливу, надкусить, викине. Herr Zaar und Grossfürst aller Russer Selbsterhälter Alexei Mikhailowitz, прозваний росіянами Тишайшим, був рум'яним, блакитнооким, з круглою темно-рижогою бородою. Сите тіло носив тяжко, перевалювався на слабких ногах, що опухали. В*

оранжереї його величність походжав веселий, усміхнений, мурликав під ніс чи то духовні гімни, чи то щось легковажне» [1, 145]. Спостереження за імператором викликали в Корнеліуса здивування. Та людина, яка походжала в оранжереї, була зовсім несхожою на ту, яку він бачив у Грановитій палаті, що приймала чужоземних послів: *«На аудієнції цар сидів нерухомою золотою лялькою, навіть очима не поводив. Ніби і не живий зовсім, а якась алегорична персона, що уособлює важкість і неповороткість Третього Риму»* [1, 145]. Так поступово Б. Акунін переконує читачів у тому, що він описує справжні історичні події, створюючи в них ілюзію не симулякру, а реальності. На це працює докладний опис життя царського двору, який подається очима капітана: *«Неосяжна держава жила пісно і нудно, музику не слухала, театрив не знала, а в царських покоях був наявним і свій оркестр, і балет, і «сміхотворче дійство» зі скоморохами, і лицедійська трупа»* [1, 145]. Цар залюбки грав у шахи, хоча його підданам за це загрожувала страшна кара. Він у своїх покоях носив європейське вбрання. Мажордом Матфєєва Іван Артамонович пояснив здивованому капітану: *«Цар Олексій змалку має звичку до німецького одягу – вихователь боярин Морозов привчив. Російський одяг, важкий і незручний, государ не любить, але носить з обов'язку, як личить православному монархові. По домашньому ж, без зайвих очей, дає собі волю. А п'ять років тому, коли залицявся до майбутньої цариці, то й бороду збрив, щоб Наталії Кирилівні догодити. Потім, правда, знову відростив – знов-таки з богобоязні»* [1, 147].

Створюючи в читача ілюзію правди подій, які Б. Акунін описує, він уводить до сюжету твору кількох реальних історичних персонажів з оточення царя. Зокрема, царівну Софію Олексіївну, доньку Олексія Михайловича від першого шлюбу, старшу сестру Перша Першого, майбутню регентшу при малолітніх спадкоємцях престолу Петрі I та Івані V. На час описуваних подій у романі їй було лише вісімнадцять років. Щоб далі розвивати симулякри в «Алтині-толомбасі», автор примушує реальних історичних осіб, царівну Софію, її молодшого брата, майбутнього російського імператора Петра, спілкуватися з Корнеліусом фон Дорном: *«... Коли фон Дорн чергував в галереї Потішного*

палацу, принцеса раптом підійшла і заговорила по-французьки – спитала, чув він про комедію паризького пописувача Мольєра і чи може добути для неї в Німецькій слободі хоч якась із його писань» [1, 148]. Корнеліус виконав прохання Софії й отримав від неї подарунок – «перстень з яхонтом, разів у десять дорожчий за книжку» [1, 148]. Іншого разу капітан застав малолітнього царевича Петра за пустощами і «клацнув пустуну по кучерявій потилиці» [1, 149]. Через певний час Корнеліус уже розумів підкилимні таємниці московського двору, де боролися за вплив на царя дві партії – прибічники роду колишньої цариці Милославські і прибічники роду нової цариці Нарішкіни. Найвпливовішою фігурою останніх був фон Дорнів господар канцлер Матфєєв.

Історики вважали першого царського міністра західником. Очевидно, про це свідчив й інтер'єр його будинку, який описує Б. Акунін через сприйняття Корнеліуса: «Просторий двір викладений різнокольоровими плитами, дах сяє міддю, на конику – флюгер у вигляді лицаря. Всередині ще розкішніше. Стіни не голі, як у Кремлі, а оббиті позолоченою шкірою з тисненням. Повсюди гобелени і гравюри, парсуни європейських монархів упереміж з білотілими Венерами і наядами. Меблі не московські – лави та скрині, а справжні: шпалерні і парчеві крісла, різні шафи, в столовому залі – венеціанські стільці з високими спинками, в господарському кабінеті – величезний глобус, весь у тритонах і морських дивах» [1, 152]. Щоб зробити сюжет твору більше правдоподібним, Б. Акунін примушує головного героя спробувати налагодити стосунки з донькою першого міністра Сашенькою. «Тендітна, біленька, з круглим обличчям і тонким кирпатим носом, з продовгуватими сірими очима, вона уявлялася фон Дорну залітним птахом, що потрапив у варварську Московію з примхи недоброго вітру: підхопив ніжну пташку, заніс її за три-дев'ять земель, та й кинув посередині чужої, дикої хащі» [1, 155], – такою бачилася вона не схильному до сентиментів капітану мушкетерів.

Сюжет роману у відтворенні лінії Корнеліуса фон Дорна суттєво загострюється показом подій, що сталися в ніч на 1 січня 1676 року, або 5184 за

московським літочисленням. Вони пов'язані з уведенням автором нового героя лікаря і фармацевта Адама Вальзера, який з'явився на святкуванні Нового року до Матвєєва. Від німця капітан мушкетерів уперше почув про Ліберію і Замолея. Їх Адам Вальзер назвав *«найбільшим скарбом із усіх відомих людству»* [1, 216], чим страшенно зацікавив Корнеліуса, який досі найбільшими скарбами вважав золото, дорогоцінне каміння. Тут же було щось інше, тому капітан уважно вислухав розповідь лікаря про Ліберію і Замолея. Виявилось, що Ліберія – це бібліотека візантійських імператорів, *«в основу котрої лягло зібрання великої Александрійської бібліотеки і твори перших християнських навчителів віри. Двісті років тому принцеса Софія, племінниця останнього кесаря, привезла великому герцогу московітів цей скарб в придане. Невігласні царі книгами цікавилися мало, і до Івана бібліотека так і пролежала в скринях майже не недоторканою»* [1, 218].

Серед книг була скриня, у якій зберігалася особливо секретна праця, написана якимось Замолеєм. Вальзер уводить Корнеліуса в оману, заявляючи, що в ній є секрет *«Червоної Тинктури, чи Магістеріума – магічного порошку, котрий іноді ще називають Філософським Каменем»* [1, 219]. Він же прохає капітана допомогти йому в пошуках бібліотеки на завершальній стадії, пообіцявши йому надзвичайно щедрю винагороду. Спокушений Вальзером капітан мушкетерів розпочинає пошук бібліотеки в підвалах палацу Олексія Михайловича. *«Проникнути у двірцеві льохи виявилось ще простіше, аніж передбачав Корнеліус. Коли мушкетери заступили на варту (рано-вранці, ще до світанку), капітан переклав частину засніженого стосу, залишив за ним вузький лаз до іржавої залізної драбини. Замок відчинив кинджалом, петлі змазав маслом для зброї. Потім, обійшовши пости, повернувся на те ж місце і прослизнув усередину»* [1, 231].

Обстежуючи протягом кількох днів підвальні приміщення під царським палацом, капітан мушкетерів зробив для себе низку відкриттів. Б. Акунін, створюючи власний симулякр, приводить Корнеліуса в лабіринт, звідки прослуховуються всі кімнати житла царя. Він чує, як розбирається хтось з

придворних з дрібним злодюжкою, що вкрав з царських запасів дві свічі. Простукуючи приміщення в пошуках таємної схованки для бібліотеки, капітан раптом чує голос самого царя: *«Он, знову стукнуло залізним, – боязливо промовив силуватий, жирний тенорок»* [1, 235]. Для Корнеліуса – це страшне відкриття: значить царські покої також прослуховуються. Капітан чує, що цар боїться якоїсь Залізної Людини, прихід якої ніби віщує йому смерть. До батька його незадовго до смерті така людина теж приходила. Зляканий капітан почув ще, що Залізна Людина – це злодій, який хоче знищити династію Романових за загублене малолітство.

Наступного дня фон Дорн дізнався від лікаря, що *«це трьохрічний син тушинського царя Лжедмитрія і польської красуні Марини Мнишек. ... Щоб хлопчик, коли виросте, не претендував на престол, Романови його повісили»* [1, 236]. Адам Вальзер переповідає капітану те, про що тільки шепотом говорили в столиці Московії: *«...Після такого злодіяння не буде новій династії щастя, мало хто з Романових своєю смертю помре, а закінчать вони тим, чим починали – з їхніми малолітніми чадами злодії вчинять так, як вони обійшлися зі Злодюжкою»* [1, 236]. Він же порадив капітану, коли той знову спуститься в підземелля, одягнути маску з білої тканини, *«а груди у вас завдяки кірасі і так залізні. Якщо хтось вас і побачить, вирішить, що ви Залізна Людина»* [1, 236].

У підземеллі Корнеліус дізнався про те, що цариця Софія зраджує своєму чоловікові з Галицьким, який часто відвідує Матфеєва і вважається женихом його доньки Сашеньки. Це відкриття стало черговим симулякром роману. Капітан ненароком *«зачепився залізним налокітником об стіну, від чого відбувся брязкіт і гуркіт»* [1, 238]. Галицький одразу ж визначив, що його й царицю хтось підслуховує. Була послана погоня, мушкетери заблокували виходи з льоху. Тікаючи від переслідування, капітан вискочив через потайні двері прямо в царську молельню, де перед іконами стояв на колінах сам Олексій Михайлович, який *«почувши залізний гуркіт, удавився обривком молитви. На капітана обернулося застигле від жаху обличчя – окате, щокате.*

– Злодюжка, – просичав великий государ Олексій Михайлович. – За мною прийшов» [1, 241]. Невдовзі фон Дорн дізнався, що «царя вночі удар розбив, кінчається» [1, 245]. Б. Акунін прагне переконати читача, що саме через згадану пригоду помирає цар.

Увечері до капітана несподівано з'явився Адам Вальзер і заявив, що зараз саме пора йти за Ліберією, але не в Кремль, бо вона в іншому місці. Запропонувавши раніше пошуки в підземеллях Кремля, лікар випробовував Корнеліуса на надійність. Знайшовши Ліберію, лікар вирішив його отруїти, оскільки допомога від капітана далі виявилася для нього непотрібною. І все ж в останній момент капітану вдалося уникнути смерті. Для цього йому довелося вбити Адама Вальзера й випити протиотруту, що лежала в кишені у того. Повернувшись до виконання прямих обов'язків Корнеліус дізнався, що вночі вороги Артамона Сергійовича Матфеева зібрали без нього Думу й усунули його від влади. Колишній тепер уже перший міністр вручив Корнеліусу грамоту, що давала йому право на безперешкодний виїзд з Росії. Сашенька, донька Матфеева, несподівано поцілувала капітана, коли він покидав, здавалося востаннє будинок батька, і по-французьки назвавши його своїм неможливим коханням. Здається, що саме з цього поцілунку відбуваються суттєві зміни в житті капітана й зароджується російська гілка роду фон Дорнів. Автор лише натякає на це. Не даремно в анонсі до останнього, шістнадцятого розділу роману є слова: «Початок роду російських Фандоріних» [1, 379] і згадка про притчу, що її розповів якимось арап: «Досидівся крокодил у своєму болоті, діждався, щоб місяць упав до нього прямо в кігтисті лапи» [1, 382].

Головні персонажі роману Б. Акуніна “Алтин-толобас” Корнеліус фон Дорн і його нащадок Ніколас репрезентують велику містифікацію автора – створення російської династії Фандоріних. Ця династія шляхом внутрішньої інтертекстуальності, присутності в багатьох романах і повістях письменника, створила ілюзію своєї реальності в історії Російської держави, впливаючи на перебіг у ній важливих, часом вирішальних історичних подій. Династія є симулякром, оскільки автор свідомо йде на містифікацію, доводячи нею ілюзію

справжності змодельованих ним у романах подій, які не відповідають жодній справжній реальності.

ДЖЕРЕЛА

1. Акунин Б. Алтын-толобас. Роман / Б. Акунин. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2009. – 383 с.
2. Бодрийяр Жан. Симулякры и симуляция / Жан Бодрийяр. – М.: Постум, 2014. – 247 с.
3. Галич О. А. Глобалізація і квазідокументальна література : монографія / О. А. Галич. – Рівне: Луганський національний університет імені Т. Шевченка; видавець О. Зень, 2015. – 200 с.
4. Галич О. А. Документальна література та глобалізаційні процеси у світі : монографія / О. А. Галич. – Луганськ: СПД Резніков В. С., 2013. – 264 с.

Галич Александр. Образование династии Фандориных в России как большая мистификация Б. Акунина

Герои романа Б. Акунина "Алтын-толобас" Корнелиус фон Дорн и Николас представляют великую мистификацию автора - создание российской династии Фандориных. Они путем внутренней интертекстуальности, присутствия во многих романах и повестях писателя, создали иллюзию своей реальности в истории Российского государства, влияя тем самым на ход исторических событий, происходивших в ней. Фандорин является симулякром, ведь автор сознательно использует мистификацию, доказывая нею иллюзию подлинности смоделированных им в романах событий, не представляющих никакой настоящей реальности.

Ключевые слова: симулякр, мистификация, иллюзия, реальность, история

Halych Aleksandr. Education of Fandorin dynasty in Russia as a great hoax of B. Akunin.

The heroes of the novel by B. Akunin "Altyn tolobas" Cornelius von Dorn and Nicolas are great hoax of the author - the creation of the Russian dynasty of Fandorin. They through internal intertextuality present in many novels and stories of the writer, created the illusion of its reality in the history of the Russian state, thereby

affecting the course of historical events that took place in it. Fandorin is a simulacrum, because the author consciously uses a hoax, showing the illusion of authenticity modeled in the novels of events poses no present reality.

Keywords: simulacrum, hoax, illusion, reality, history.

Відомості про автора

Галич Олександр Андрійович. Доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури ДЗ “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, halich48@mail.ru моб.тел.: 0502814506